

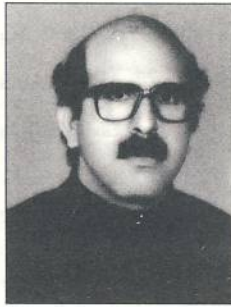

نقد و معرفی کتاب

تاریخ الفی

مفصل‌ترین اثر تاریخی عصر بابریان

سید علی آل داود

در روزگار حکومت سلسله گورکانی یا بابریان در شبه قاره هند، به سبب علاقه خاص پادشاهان این دودمان به زبان فارسی و فرهنگ ایرانی، نهضت پررونقی در زمینه تألیف آثار تحقیقی به زبان فارسی در این سرزمین پهناور پدید آمد و افزون بر آن گروهی از دانشمندان و شاعران ایرانی که زندگی در کشور را برای خود سخت می‌دیدند رهسپار آنجا شده و بر رونق این نهضت فرهنگی افزودند. در این زمان صدها نویسنده و شاعر وجود داشتند که از هر یک از آنان آثار پرارزشی بر جای مانده است. از میان این تصنیفات و نوشته‌ها و سروده‌ها شاید بیشتر از همه کتب تاریخی پرارزش بر جای مانده که گذشته از آنکه در خصوص تاریخ شبه قاره هند منابع منحصر به فردی شمرده می‌شوند فواید بی‌شمار دیگری که در سطور بعد به آنها اندکی اشاره می‌شود از مندرجات این آثار به دست می‌آید.

از جمله مهمترین کتابهای تاریخی که در این عصر پدید آمد یکی تاریخ الفی است که در روزگار اکبرشاه، حکمران نامور سلسله گورکانی (حکومت ۹۶۴-۱۰۱۴ ق/ ۱۵۵۷-۱۶۰۵ م) به دستور و خواست او تألیف گردید. ویژگی خاص این کتاب در آن است که به همت گروهی از دانشمندان و مورخان آن روزگار با عقاید فکری گوناگون تألیف شده و به عبارتی هر یک گوشه‌ای از این کتاب مهم را نوشته‌اند. اما مورخ اصلی و نگارنده بخش مهم آن «ملا احمد تتوی» دانشمند و تاریخ نگار شیعی است. در باب چگونگی تألیف این کتاب و وظایف هر یک از مؤلفین آن، عبدالقادر بدائونی دانشمند معروف آن عصر گزارشی در اثر معروف خود به نام منتخب التواریخ نوشته است. براساس آن و تأیید نوشته سایر مؤلفان آن عهد، اکبرشاه در سال ۹۹۳ ق/ ۱۵۸۵ م به گروهی از تاریخ نویسان دربار خود مأموریت داد تاریخ کشورهای جهان اسلام را از روزگار رحلت پیامبر (ص) تا عصر وی تدوین نمایند. به گفته بدائونی، اکبرشاه در آغاز هشت نفر را مأمور تألیف تاریخ الفی کرد. این هشت تن عبارت

بودند از: ۱. نقیب خان قزوینی ۲. فتح الله شیرازی ۳. حکیم هماد گیلانی ۴. حکیم علی گیلانی ۵. ابراهیم سرهندی ۶. نظام الدین هروی ۷. عبدالقادر بدائونی ۸. ملا احمد تتوی. میرغیاث الدین علی مشهور به نقیب خان قزوینی در ابتدا ریاست هیأت مؤلفین را بر عهده داشت، اما بعداً از آن دست برداشت. ترتیب کار مؤلفان از ابتدا بدین نحو بود که تألیف وقایع سال اول پس از رحلت پیامبر (ص) به نقیب خان قزوینی و سال دوم به فتح الله شیرازی محول شد. نگارش وقایع سال‌های سوم تا سی و پنجم را حکیم هماد گیلانی، حکیم علی گیلانی، ابراهیم سرهندی و عبدالقادر بدائونی مشترکاً عهده دار شدند. آنان همگی در مدت یک هفته وقایع سال اول تا سال سی و پنجم رحلت را نگاشتند.

از آن پس بنا به پیشنهاد حکیم ابوالفتح گیلانی نگارش بقیه اثر از سال ۳۶ رحلت به بعد به عهده ملا احمد تتوی قرار گرفت و او منحصراً نگارش وقایع را تا سال جلوس غازان خان به سلطنت به پایان رساند. چنانکه اشاره شد ملا احمد تتوی دانشمندی شیعی بود و تحصیلات خود را در ایران تا مرحله اجتهاد ادامه داده بود. او در مباحث دینی به هنگام گفتگو با مخالفان همواره سرسختی نشان می‌داد. او در نوجوانی از مذهب حنفی دست کشید و به مذهب شیعه درآمد. هنگام اقامت در ایران به دربار شاه طهماسب راه یافت و تا او زنده بود در ایران می‌زیست. همین تعصب موجب شد که سرانجام در سال ۹۹ ق به دست کسی به نام میرزا فولاد کشته شد. پس از او کار تدوین بقیه تاریخ الفی به عهده آصف خان قزوینی قرار گرفت.

از نویسندگان دیگر تاریخ الفی یکی میرفتح الله شیرازی بود که افزون بر تاریخ در رشته‌های طب و نجوم و دانشهای مشابه تبحر داشت. او هم به سال ۹۹۷ ق/ ۱۵۸۹ م درگذشت. کسی که این کتاب را پس از ملا احمد تتوی به اتمام رساند یعنی میرزا اقوام الدین جعفر بیگ مشهور به آصف خان قزوینی فرزند بدیع الزمان قزوینی

بود که در سال ۹۸۵ ق/ ۱۵۷۷ م به اکبر شاه معرفی شد. او صاحب مقامات نظامی بود و به تدریج با کسب دانشهای متداول زمان و تبحر در آنها در سلک عالمان و مورخان درآمد و ارجی به دست آورد. او تاریخ الفی را منحصرراً از سال جلوس غازان خان تا سال ۹۸۴ ق/ ۱۵۷۶ م نگاشت و ظاهراً مقرر بوده که حوادث تا سال ۱۰۰۰ رحلت نگاشته شود و از این روی نام «الفی» بر آن نهادند. اما مطالب مربوط به تاریخ ۱۶ سال آخر در هیچ یک از دست نویس ها موجود نیست. دانسته هم نیست که آصف خان مأموریت خود را به طور کامل به انجام رساند یا توفیق اتمام کتاب را به دست نیاورده است. پس از پایان تألیف، نام «الفی» بر آن نهاده شد و به دستور اکبر شاه تصحیح و بررسی نهایی آن به عهده عبدالقادر بدائونی قرار گرفت. مقدمه آن را نیز ابوالفضل علامی نگاشته، اما از این مقدمه نیز در نسخ موجود خبری نیست، ظاهراً در نسخه خطی کاملی که از این کتاب در دانشگاه پنجاب موجود است مقدمه مذکور مندرج است. لیکن نگارنده که از سالها پیش به منظور تدوین و تصحیح این اثر عظیم کوشش می ورزیده، از مقدمه آن اثری به دست نیاورده است.

در این اثر از آن رو که شروع حوادث از سال رحلت پیامبر (ص) آغاز شده، مبنای تاریخ را سال رحلت گرفته اند و مقرر بوده که حوادث تا سال ۱۰۰۰ رحلوی در آن مضبوط شود و نام الفی را به این مناسبت بر آن نهادند. این کتاب عظیم حاوی سرگذشت کشورهای اسلامی چون عربستان، ایران، شبه جزیره هند، آسیای صغیر، افریقای شمالی، ماوراءالنهر و سایر کشورهای مسلمان نشین آن وقت است و بر روی هم موافق تقسیم بندی مؤلفان منقسم به سه مجلد است.

جلد اول از رحلت پیامبر (ص) تا انقراض امویان، جلد دوم از آغاز خلافت عباسیان تا ابتدای پادشاهی غازان خان، جلد سوم از سلطنت غازان تا سال ۳۷ پادشاهی اکبر شاه یعنی سال چهارم پادشاهی شاه عباس در ایران را در بردارد. از بخشهای ارزنده این کتاب تاریخ شبه قاره هند از آغاز ورود اسلام تا عصر اکبر است. می دانیم که برای نخستین

بار در سال ۹۲ ق/ ۷۱۰ م محمد بن قاسم به هند روی آورد و در اوایل عصر غزنوی اسلام به طور گسترده ای در آن سرزمین رواج پیدا کرد و در عصر گورکانیان به اوج اقتدار خود در آن ناحیه رسید. یکی از بهترین گزارشهای تاریخی در خصوص وضعیت سلسله های اسلامی در هند در همین کتاب مذکور است. غیر از آن اهمیت دیگر این اثر در استفاده از منابعی است که امروزه در دست نیست، از جمله باید از مجلدات گمشده تاریخ بیهقی نام برد که ظاهراً پاره ای از آنها را مؤلفان تاریخ الفی در دست داشته و از آن بهره برده اند. شادروان سعید نفیسی به این نکته در کتاب مهم خود به نام «آثار گمشده بیهقی» که چاپ دوم آن به اسم «در پیرامون تاریخ بیهقی» در دو مجلد منتشر شده اشاره کرده و شرح مبسوطی درباره آن داده و صفحات متعددی از تاریخ الفی را در این خصوص نقل کرده است. به نظر آن شادروان بخشهای مؤخر تاریخ غزنویان این اثر از تاریخ بیهقی استخراج شده است. اهمیت دیگر این اثر آگاهی مؤلفان و دسترسی آنها به مدارک و اسناد دولتی است که به خصوص مجلد آخر تاریخ الفی را مستند ساخته و از جمله منابع دست اول آن دوره به شمار می آید.

اهمیت دیگر تاریخ الفی به لحاظ سال شمار بودن آن است. به زبان عربی تواریخ مهمی چون تاریخ طبری و کامل ابن اثیر در دست است. اما به فارسی تاکنون و تا جایی که حافظه نویسنده به یاد می آورد مجمل فصیحی را داریم که به چاپ رسیده و به ترتیب سالانه مرتب است. تاریخ الفی را می توان جامع ترین تاریخ عمومی سال به سال جهان اسلام به زبان فارسی دانست. نیز این کتاب از نظر نقل روایات و گزارشهای مختلف در مورد وقایع گوناگون یکی از بزرگترین و مفصل ترین مآخذ دوره هزارساله تاریخ ملل و دول اسلامی است و برای هر کس که بخواهد اطلاعات مشروحی از زمان رحلت پیامبر (ص) تا سال هزار هجری داشته باشد منبعی بسیار مشروح و مستند و کامل است. عیبی که بر آن می گیرند این است که مبدأ تاریخ را برخلاف همه کتابها سال رحلت پیامبر (ص) گرفته اند و بدین گونه شرح وقایع از سال ۱۱ ق

تاریخ الفی: تاریخ ایران و کشورهای همسایه
در سالهای ۸۵۰-۹۸۴ هـ
قاضی احمد تتوی، آصف خان قزوینی
به تصحیح و اهتمام: علی آل داود
فکر روز، ۱۳۷۸.

۶۳۲/م آغاز شده است. نگارنده البته در تدوین و تصحیح این کتاب سال هجری و رحلوی هر دورا در آغاز وقایع هر سال ذکر کرده تا خواننده به آسانی تاریخ هر واقعه را دریابد. این نکته نیز گفتنی است که برای پیدا کردن سال هر حادثه در متن کتاب می توان ده سال بر تاریخ رحلوی که می آورد افزود تا سال هجری به دست بیاید.

در این کتاب درباره هر موضوعی روایات گوناگون و در بعضی موارد همه روایات نقل شده است. مؤلفان در قسمتهای اول کتاب همه جامنابع خود را ذکر کرده اند، اما پس از آن از مدارک و مستندات خبری در دست نیست.

شاید بتوان گفت که مأخذ اصلی صدسال اول هجری بیشتر کتب مشهور چون تاریخ طبری و ابن اثیر و به خصوص ابن کثیر است. از بخش های بسیار مفصل کتاب باید از داستان کشته شدن عثمان به دست شورشیان نام برد که با تفصیلی بیش از حد انتظار نوشته شده و مورد اعتراض اکبرشاه هم قرار گرفت. نیز شرح حادثه کربلا و شهادت امام حسین (ع) بسیار مفصل است. با این وصف ملاحظه می شود که شیعی متعصبی بود و در موارد دیگر برخوردی سخت داشت در نگارش تاریخ تا حدودی معتدلانه عمل کرده است.

سبک نگارش و انشاء سراسر کتاب از آن رو که توسط چند مؤلف نوشته شده یکدست و یکنواخت نیست. اما شیوه نثر نویسی ملاحظه می شود که بخش اعظم این اثر به قلم اوست، ساده و روان و بی تکلف و خالی از تعقید است. تکیه کلام او واژه «القصه» است. بر روی هم تاریخ الفی را باید مهمترین و کامل ترین اثر تاریخی به شمار آورد که در سراسر ادوار تسلط مسلمانان بر شبه قاره هند نگارش یافته است.

از تاریخ الفی در زمان نگارش، تنوی خلاصه ای تنظیم کرد و آن را به نام احسن القصص و دافع الغصص نامید. در این خلاصه چند سده بعد کسی به نام احمد بن ابوالفتح شریف حایری اصفهانی دست برد و با تغییر مقدمه آن را به نام خود کرد. بدین قرار اکثر نسخه های این نسخه که از میانه سده سیزدهم به بعد نگارش یافته با نام این فرد همراه است.

تاریخ الفی با همه اعتبار و اهمیت تاکنون به چاپ نرسیده، اما نسخ خطی خوب و معتبری از آن در دست است. در کتابخانه های ایران از جمله در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه مجلس، ملک، گلستان و کتابخانه مدرسه شهید مطهری (سپهسالار سابق) چندین دست نویس از این اثر مهم موجود ولی متأسفانه هیچ کدام کامل نیست. بهترین نسخه ها که با مقدمه ابوالفضل علامی همراه است هم اکنون در کتابخانه دانشگاه پنجاب و کتابخانه ای در پیشاور

موجود است.

نگارنده این سطور از سالها پیش در تصحیح و حل مشکلات این اثر عظیم کوشش می کرد تا اینکه در سال گذشته آخرین مجلد آن را که حاوی وقایع تاریخی از سال ۸۵۰ هجری تا ۹۸۴ هـ است، به دست چاپ سپرد. در مقدمه این چاپ، راقم این سطور به تفصیل درباره مؤلفان و نسخه ها و اهمیت این اثر سخن رانده است و علاقه مندان به اطلاعات بیشتر را به آنجا حواله می دهد. اما از طرح یک نکته ناگزیر است و آن توضیح تقسیم بندی است که برای مجلدات این اثر در نظر گرفته شده است. در این بخش بندی علی رغم نظر مؤلفان که کل این اثر بزرگ را در سه مجلد تقسیم کرده اند، مصحح از نظر سهولت و حفظ حجم معقول هر مجلد آن را به نه جلد جداگانه به این شرح تقسیم کرده است:

- جلد اول: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال اول رحلت تا سال ۱۰۰ هجری.
- جلد دوم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۱۰۱ هجری تا سال ۲۰۰ هجری.
- جلد سوم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۲۰۱ هجری تا سال ۳۰۰ هجری.
- جلد چهارم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۳۰۱ هجری تا سال ۴۰۰ هجری.
- جلد پنجم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۴۰۱ هجری تا سال ۵۰۰ هجری.
- جلد ششم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۵۰۱ هجری تا سال ۶۰۰ هجری.
- جلد هفتم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۶۰۱ هجری تا سال ۷۰۰ هجری.
- جلد هشتم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۷۰۱ هجری تا سال ۸۴۹ هجری.
- جلد نهم: مشتمل بر وقایع تاریخی از سال ۸۵۰ هجری تا سال ۹۸۴ هجری.

اکنون نگارنده جلد اخیر یعنی آخرین بخش تاریخ الفی را که از اواخر دوران شاهرخ تیموری آغاز و با مرگ شاه طهماسب صفوی و پادشاهی اسماعیل دوم پایان می یابد تصحیح کرده و توسط انتشارات فکر روز منتشر نموده است. ظاهراً مقرر بوده که آصف خان قزوینی آخرین مؤلف تاریخ الفی رشته حوادث را تا سال ۱۰۰۰ هجری برساند، اما در نسخه های خطی از شرح وقایع ۱۶ سال آخر خبری نیست. ممکن است در دو نسخه کاملی که در پاکستان وجود دارد این بخش نایافته نیز به دست آید. و بدین ترتیب یک دوره کامل تاریخ هزار ساله ایران و سایر کشورهای اسلامی به زبان فارسی در دسترس علاقه مندان و تاریخ خوانان قرار خواهد گرفت.

